

Rijksoverheid

Achtergronddocument Gebiedsbeschrijvingen

Achtergronddocument

Dit achtergronddocument bevat gebiedsbeschrijvingen op basis van de gebiedsdialogen die zijn gehouden. Dit document is gebruikt als input voor de ontwerp-NOVI.

Inhoudsopgave

Gebiedsbeschrijvingen Nationale Omgevingsvisie	4
Inleiding	4
1. Noord-Nederland	4
Groningen	6
Friesland/Fryslân	7
Drenthe	8
2. Oost-Nederland	10
Overijssel en Gelderland	10
3. Noordwest-Nederland	13
Noord-Holland & Flevoland / Metropoolregio Amsterdam	13
Utrecht	14
4. Zuidwest-Nederland	15
Zuid-Holland	15
Zeeland	17
5. Zuid-Nederland	18
Noord-Brabant	19
Limburg	20

Gebiedsbeschrijvingen Nationale Omgevingsvisie

Inleiding

In de uitwerking van de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) staan opgaven en gebieden centraal. Onder meer in Omgevingsagenda's en de nog aan te wijzen NOVI-gebieden geven we vorm aan de gebieds- en opgavegerichte aanpak. We doen dit in een zorgvuldig proces waarbij we overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven en vertegenwoordigers van bewoners betrekken.

In de voorbereiding van de ontwerp-NOVI zijn gebiedsdialogen gehouden. Hierin is voor de verschillende gebieden in Nederland een eerste verkenning gedaan van de specifieke gebiedskwaliteiten en visie op de opgaven. In de ontwerp-NOVI is hiermee rekening gehouden, zodat deze richting aan en ruimte geeft voor specifieke regionale invulling. In deze bijlage wordt de input die is verkregen uit de gebiedsdialogen geduid, aangevuld met de hoofdlijnen uit de provinciale omgevingsvisies. De gebiedsbeschrijvingen geven een beeld van de opgaven in de vijf verschillende landsdelen, maar hebben geen formele status. Ze zijn illustratief en gebaseerd op de in het kader van de NOVI georganiseerde gebiedsdialogen. Die dialogen hadden geen betrekking op de Noordzee en de grote wateren, Wadden, IJsselmeergebied en Zuid Westelijke Delta. Daarom zijn er geen aparte gebiedsbeschrijvingen beschikbaar voor de Noordzee en de grote wateren.

De mate van betrokkenheid en de rol van het Rijk bij de opgaven zullen worden bepaald in de Omgevingsagenda's en de NOVI-gebieden. Ook andere lopende trajecten, zoals het IBP, woondeals, regiodeals, MIRT en regionale energiestrategieën, zijn hiervoor input.

Hierna volgen de gebiedsbeschrijvingen voor de landsdelen:

1. Noord (Groningen, Drenthe en Friesland)
2. Oost (Overijssel en Gelderland)
3. Noordwest (Noord-Holland, Flevoland en Utrecht)
4. Zuidwest (Zuid-Holland en Zeeland)
5. Zuid (Noord-Brabant en Limburg)

Deze beschrijvingen zijn een weergave van verkennende, ambtelijke gesprekken. Ze vormen daarmee niet meer dan input voor verdere uitwerking. Er wordt hiermee niet op eventuele keuzes voorgesorteerd.

1. Noord-Nederland

Noord-Nederland omvat de provincies Groningen, Friesland (Fryslân) en Drenthe en is een gebied met een grote landschappelijke diversiteit. Van veenweide in Fryslân, de kleigebieden en de Waddenzee met Eems-Dollard in Noord-Fryslân en Noord-Groningen, de voormalige veengebieden in Oost-Groningen en Oost-Drenthe tot het Drents plateau met zijn beken en zandgronden. Met circa 1,7 miljoen inwoners en vier grotere steden (Groningen, Leeuwarden, Assen en Emmen) is het noorden matig verstedelijkt.

Noord-Nederland is een regio waar het doorgaans prettig wonen, werken en recreëren is. De regio heeft een goed kennisklimaat bestaande uit meerdere HBO-instellingen, een universiteit met een universitair ziekenhuis, samenwerking tussen MBO en HBO en specifieke allianties van overheid-markt-kennis.

De culturele en maatschappelijke geschiedenis maakt Noord-Nederland bijzonder en verschillend. De kracht van de regio is de regionale samenhang, grensoverschrijdend en gebouwd op historisch gedeelde en verdeelde ambities en belangen. Noord-Nederland is sterk in energie, life sciences & health, agrifood, water, groene chemie, ICT, High Tech Systemen en Materialen (HTSM), logistiek, mobiliteit, toerisme en recreatie en onderwijs.

Om deze kracht te kunnen benutten zijn hoogwaardige verbindingen met andere agglomeraties belangrijk, zowel digitaal als fysiek over weg, water, spoor en door de lucht.

Landbouwtransitie/circulaire economie

Noord-Nederland bestaat voor 75% uit agrarisch landschap met een landbouwsector die goed georganiseerd is met coöperaties, boeren, onderwijs en kennisinstellingen. Van melkveehouderij in de Friese veenweidegebieden tot pootaardappelen in de Gronings-Friese kleischil. Ook Noord-Nederland kampt met milieudruk, verlies van landschapswaardes en verlies van biodiversiteit. Nieuw perspectief kan worden gevonden in een landbouw die grondgebonden en circulair is, bijdraagt aan het herstel van biodiversiteit, maatschappelijk draagvlak heeft én economisch rendeert.

Versterken economische structuur, leefbaarheid en leefomgevingskwaliteit

Randvoorwaarden voor een goede economische structuur liggen in bereikbaarheid, ruimte voor ontwikkeling, kwaliteit van de leefomgeving en een goede kennisinfrastructuur. De opgave in Noord-Nederland is het uitbouwen van de sterke clusters, het verbeteren van de (inter)nationale verbindingen en het verbeteren van bereikbaarheid tussen de steden en vanuit het omringende landelijk gebied. Door de concentratie van economische activiteiten in de stedelijke netwerken rondom Groningen/Assen, Leeuwarden, Emmen en Zwolle/Meppel en de grootschalige bedrijvigheid buiten deze steden, zoals in de (zee)havens Eemshaven/Delfzijl, Harlingen, de regio Drachten-Heerenveen en de logistieke hotspot Emmen-Coevorden, wordt de agglomeratiekracht versterkt.

In de meer perifere gebieden krijgt Noord-Nederland te maken met een verdere afname van het aantal inwoners, met vergrijzing en ontgroening, en daalt het potentiële arbeidsaanbod. Hierdoor staat het voorzieningenniveau onder druk en is er in een aantal gebieden een overaanbod van (incourant) vastgoed. Naast transitie van de woningvoorraad zijn herstructureringen op het gebied van voorzieningen, bereikbaarheid en arbeidsmarkt noodzakelijk. Het zorgen voor economisch perspectief en een aantrekkelijke leefomgeving is een belangrijke uitdaging voor Noord-Nederland. Steden vervullen een regionale functie voor het ommeland en de steden kunnen niet functioneren zonder het ommeland (recreatie, voedselproductie, landschappelijke kwaliteiten).

Essentieel is ook om de milieukwaliteit, omgevingskwaliteit, gezondheid en algehele *quality of life* te verbeteren voor alle bewoners en bezoekers van dit landsdeel. Er zijn ook op dit vlak verschillende uitdagingen en opgaven die om extra inzet vragen. Ook die inzet zal onderdeel moeten zijn van de integrale gebiedsontwikkeling en de op te stellen Omgevingsagenda.

Energietransitie

Dankzij een strategische ligging op een Europees knooppunt van gas- en elektriciteitsinfrastructuur, en dankzij de aanwezige kennisinstellingen, de economische sectoren en de mogelijkheden voor experimenten met innovatieve energietechniek, is Noord-Nederland bij uitstek geschikt als schakelpunt voor duurzame energievoorziening, bijvoorbeeld voor (groene) waterstof. De kansen voor de transitie naar een circulaire economie liggen in meer samenwerking en dwarsverbanden tussen de sectoren energie, landbouw, industrie en logistiek.

Klimaatadaptatie inclusief zoetwatervoorziening

Om de waterveiligheid en de waterzelfvoorziening te vergroten en verdroging te voorkomen is het van groot belang dat Noord-Nederland tijdig anticipeert op de effecten van klimaatverandering. Daarbij gaat het met name om de ontwikkeling van een robuust kustlandschap en zoetwatersysteem.

Het watersysteem van Noord-Nederland vormt een eenheid: er bestaan nauwe verbanden tussen de zoetwatervoorraad van het Drents Plateau, de gordel van natte, laaggelegen veengronden daaromheen, overgaand in een brede strook van vruchtbare kleigronden die afwateren richting Waddenzee en IJsselmeer. Het IJsselmeer is een belangrijke leverancier van zoet water tijdens droge perioden, met name voor de landbouw.

Om te kunnen anticiperen op de effecten van klimaatverandering is het van belang om te investeren in natuur- en landschapsinclusieve landbouw (onder andere met meer natte en zout-tolerante teelten). Dit om te zorgen voor een economisch, robuuste en duurzaam sterke landbouw, die in evenwicht is met de omgeving.

Een integrale benadering biedt kansen om een impuls te geven aan de regionale economie en de ecologische kwaliteit. Verzachting van de randen van het Wad door bijvoorbeeld kwelderontwikkeling en -herstel en het creëren van een brakwater getijdengebied op de grens van zoet en zout, geeft nieuwe mogelijkheden zowel voor een rijkere natuur als voor de economische dragers langs de kust zoals (natuurinclusieve) landbouw, recreatie en toerisme.

Groningen

Karakter

De stad Groningen vervult een centrumpositie in de provincie en in Noord-Nederland en is de op vier na grootste stad van Nederland. De stad groeit door een concentratie van bedrijven en voorzieningen. Met haar internationale topuniversiteit is de stad een aantrekkelijke plek voor buitenlandse studenten. De landbouw is veruit de grootste grondgebruiker van de provincie. Met de teelt van pootaardappelen staat de regio aan de wereldtop. Groningen vervult in Nederland en Europa een belangrijke rol in de energievoorziening (Energyport). In de Eemsdelta is sprake van grootschalige opwekking en aanlanding van energie. Daardoor heeft het gebied aantrekkingskracht voor vestiging van datacenters, groene chemie en andere energievragende bedrijven. De provincie kent een afwisselend en grotendeels open landschap. De rijke cultuurhistorie van de provincie is nog herkenbaar in de structuur van steden, dorpen en waterlopen. De eeuwenoude kerken op wierden, de borgen en de herenboerderijen zijn kenmerkend. In combinatie met de ligging aan de Waddenzee (werelderfgoed) vormt de provincie daarom een aantrekkelijk woon-, werk- en leefgebied.

Verkenning van opgaven

De verschillende transities (energie, digitalisering, vergrijzing, verstedelijking/krimp, landbouw) betekenen een verschuiving in de economische en ruimtelijke ontwikkeling. Door actief op deze transities in te spelen kan een impuls worden gegeven aan een duurzame toekomst van Groningen én Nederland. Onder andere in het Nationaal Programma Groningen pakken Rijk en regio samen drie centrale opgaven aan:

Groei en krimp

In de provincie Groningen treden sterke groei van de stad Groningen en forse krimp in omliggende gebieden als het Hogeland, de Eemsdelta en Oost-Groningen, gelijktijdig op. De Rijksuniversiteit Groningen, het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) en de ICT-cluster in Groningen-stad zijn belangrijke aanjagers van de groei in de stad. De aardbevingen hebben een versterkend negatief effect op het woonimago in delen van de provincie. De opgave is zowel de groei van de stad te faciliteren als de leefbaarheid van het ommeland te behouden. In de Woondeal Groningen maken Rijk en gemeente Groningen samen afspraken om te zorgen dat Groningen kan groeien. De stedelijke transformatie van zowel de stad Groningen als de aardbevings- en krimpgebieden moet leiden tot energieneutraal en klimaatrobuust wonen. De opgave in krimpgebieden is het toekomstbestendig maken van voorzieningen op het gebied van zorg, onderwijs, retail en werk. Stad en ommeland worden op een goede wijze met elkaar verbonden met slimme mobiliteitssystemen en met ICT-infrastructuur. Het behoud van cultureel erfgoed is noodzakelijk om de kwaliteit van de leefomgeving en het vestigingsklimaat te behouden.

Energie en Klimaat

De gaswinning uit het Groningenveld zal in 2030 volledig zijn beëindigd. Dit vergroot de urgentie voor de energietransitie in Nederland. De opgave is de kansen van Groningen te benutten om tegelijk de sociaaleconomische positie en de aantrekkelijkheid te versterken. De omzetting van grootschalig opgewekte elektriciteit op zee naar waterstof en de elektrificatie van de industrie kunnen een voorbeeldwerking hebben voor Nederland en Europa. Mogelijk kan het internationale gasnetwerk hierbij worden hergebruikt.

Klimaatverandering heeft grote gevolgen voor de natuur, de Wadden, de landbouw (veenweidegebieden, verdroging en verzilting), de watervoorziening, het stedelijk leefklimaat en de kustveiligheid. De benodigde omschakeling van de landbouw wordt benut om een bijdrage te leveren aan de vergroening van de industrie en energie (Chemport Europe). Een grote uitdaging is de energietransitie en de vergroening van de chemie te combineren met maatregelen voor kustverdediging, landbouw, natuur en landschap in het Waddengebied en de Eems-Dollard.

Duurzame economie

De sterke kennisposities van Groningen in onder andere ICT (kennis- en datacenters), lifesciences & health (UMCG), agrifood, energie (Energyport, Energy Academy Europe), chemie (Chemport Europe) en klimaat (Global Centre on Adaptation) bieden kansen voor de duurzame ontwikkeling van Groningen en Nederland. De overheden faciliteren de netwerkvorming met kenniscentra en maatschappelijke partijen om de transitie van ICT, energie, landbouw, industrie en klimaat te verbinden richting een bio-circulaire economie. Voor de regio is een goede internationale ontsluiting met snelle weg-, water- en spoorverbindingen, energie- en ICT-infrastructuur en buisleidingen van groot belang.

Friesland/Fryslân

Karakter

Friesland is een 'iepen mienskip' van mensen die trots zijn op Friesland, de identiteit en taal, de unieke, karakteristieke landschappen en natuurgebieden, de 'smûke' steden en dorpen in een imposante ruimte. Friesland ligt in de luwte van grootstedelijke gebieden, maar is goed verbonden met de Randstad en het achterland. De kuststrook en de Waddeneilanden grenzen aan het werelderfgoed Waddenzee (tevens Natura 2000-gebied) dat zich uitstrekt van Noord-Holland tot en met Denemarken.

Leeuwarden, Drachten, Sneek, Heerenveen en Dokkum maken deel uit van het Nederlandse polycentrisch netwerk van steden. Grote delen van Friesland hebben een landelijk karakter. Rust, ruimte, duisternis en een grote variëteit aan natuur en landschappen zijn typerend.

Het Friese veenweidegebied kenmerkt zich door een open landschap en laaggelegen weilanden met een veenbodem. Het gebied bestaat grotendeels uit grasland voor de (melk)veehouderij. De meer natuurlijke delen van dit gebied leveren belangrijke natuurwaarden.

Het midden- en kleinbedrijf is de motor van de economie. In de provincie is een grote concentratie van werkgelegenheid binnen de topsector agrifood. Verder is toerisme een belangrijke economische pijler en watertechnologie een waardevolle niche.

Verkenning van opgaven

Landschap en klimaatadaptatie

Friesland bevat veel waardevolle landschappelijke kwaliteiten. Nieuwe ontwikkelingen vragen ook om ontwikkelen en transformatie van landschappen, zodanig dat de kenmerken van landschap en cultuurhistorie herkenbaar blijven. Gebiedskenmerken zoals hoogteligging, waterlopen en dijken kunnen hierbij het vertrekpunt vormen.

In Friesland zijn er opgaven op het gebied van veenbehoud, toekomstbestendig waterbeheer, duurzame landbouw, het ondersteunen van mienskippen en deze verbinden aan (boven)regionale opgaven. Verzilting en vernatting van de bodem vraagt een hierbij passende vorm van landbouw. Tegelijkertijd investeren boeren al generaties lang in hun bedrijven. Ze horen bij de identiteit van de gebieden, en leveren belangrijke bijdragen aan de voedselvoorziening en regionale economie. Deze opgaven vragen intensieve samenwerking tussen onder meer overheden en boeren.

Economie en landbouw

Fryslân kent een samenhangend netwerk van steden, grote en kleinere dorpen. Deze steden en dorpen vullen elkaar aan op het gebied van wonen, werken en voorzieningen, ieder vanuit de eigen kwaliteiten. Uitgangspunt is om krimp niet proberen te bestrijden met groeien. Kansen, zoals betaalbaarheid van woningen, recreatie en het bieden van rust en ruimte kunnen meer benut worden met bijvoorbeeld nieuwe woonconcepten. De markt alleen is onvoldoende in staat een antwoord te bieden op krimp-problematiek, omdat in veel gevallen een verdienmodel ontbreekt.

Duurzame landbouw is als gebruiker en beheerder één van de pijlers van een vitaal en aantrekkelijk platteland. Innovatie en samenwerking in de keten zijn succesfactoren om tot duurzame landbouw te komen; kennisinstellingen als 'Dairy Campus' spelen hierin een belangrijke rol. De diversiteit aan agrarische bedrijven is een kracht, doordat verschillende typen bedrijven kennis en ervaringen uitwisselen. Bedrijven maken eigen keuzes in bedrijfsvoering. Dat kan schaalvergroting zijn, maar ook schaalverkleining, biologisch, of extensivering. Belangrijk is dat bedrijven natuurlijke en sociale binding met hun omgeving houden: grondgebonden bedrijven in een omvang die past in het landschap en bij de Friese identiteit en sociale context. Natuurlijke omstandigheden, zoals waterpeilen en bodemkwaliteit, worden mogelijk meer bepalend voor bedrijfsvoering. Ook medegebruik van agrarische grond, zoals waterberging en natuurbeheer, wordt meer van invloed. Omgevingskwaliteiten in een gebied bepalen de agrarische ontwikkelmogelijkheden; dit verschilt per locatie.

Voor de energieopgaven zijn keuzes gewenst op het gebied van elektriciteit (zon, wind). Dit gaat vragen met zich meebrengen hoe deze elektriciteit ontsloten zal gaan worden. De huidige infrastructuur is hiervoor niet toereikend (aansluiting, zwaarte van het netwerk).

Drenthe

Karakter

Drenthe is bekend door het landschap met esdorpen, heide en bossen. Daarnaast zijn er tal van tastbare sporen van de rijke geschiedenis, zoals de hunebedden, en staat Drenthe bekend om de rust. Water, bodem en lucht zijn relatief schoon en cultuurhistorische, natuurlijke, landschappelijke en sociale kwaliteiten (nabuurschap) zijn volop aanwezig. Landbouw en natuur bepalen het beeld van het landelijk gebied. Vier op de tien inwoners wonen in de kernen Hoogeveen, Emmen, Meppel en Assen, steden die onderdeel zijn van netwerken die zich uitstrekken voorbij de provincie- en landsgrenzen (regio Groningen-Assen, regio Zwolle en de regio Zuidoost-Drenthe/Dutch Techzone). De wisselwerking tussen landschappelijke kwaliteiten en economische initiatieven schept een typisch Drentse dynamiek.

Voor de regio is een goede (inter)nationale ontsluiting met snelle weg-, water- en spoorverbindingen, energie- en ICT-infrastructuur van belang.

In sommige delen van de provincie neemt de bevolking af. Ook de samenstelling van de bevolking verandert. Vergrijzing en ontgroening hebben consequenties voor, onder andere, het aanbod van voorzieningen en het aanbod op de arbeidsmarkt.

Het midden- en kleinbedrijf is de motor van de Drentse economie. In de regio Zuidoost-Drenthe is een grote concentratie van werkgelegenheid binnen de sector industrie aanwezig, onder andere binnen de topsectoren High Tech Systemen en Materialen (HTSM) en chemie/kunststoffen (Chemport). Met deze internationaal georiënteerde sector draagt de regio Zuidoost-Drenthe bij aan het verdienvermogen van

Noord- en Oost-Nederland. De industrie zorgt ook voor veel indirecte werkgelegenheid in de regio zelf via toeleverings- en uitbestedingsrelaties in de industrie en in de dienstensectoren. Verder zijn logistiek, toerisme en de agrifoodsector belangrijke economische pijlers.

Verkenning van opgaven

Verbinden van industrie, landbouw en energie voor een circulaire economie

Met name in Zuidoost-Drenthe liggen kansen voor slimme, groene en inclusieve economische groei. De ligging in de luwte geeft ruimte voor gecombineerde experimenten in duurzame energieproductie en groene economie. Het bestaande chemiecluster en de maakindustrie kunnen ruimte bieden voor de transformatie naar waterstofeconomie en voor groene raffinage van regionaal geteelde grondstoffen. De grenspositie van Drenthe biedt kansen voor internationale samenwerking op het gebied van handel, transport en energie. In de Dutch Techzone in Zuidoost-Drenthe werken ondernemers, onderwijs en overheden samen aan een sterke economie met een uitstekend ondernemersklimaat en excellente medewerkers (industriële hotspot). Belangrijk hierbij is het versterken van de economische relatie met Groningen en Twente.

Compacte, toekomstbestendige, robuuste en duurzame steden en dorpen

De vier steden vormen de ruggengraat van Drenthe. Door de concentratie van mensen, voorzieningen, werkgelegenheid en onderwijsinstellingen vormen ze de economische motor van Drenthe. Het landelijk gebied is complementair aan de stad, met ruimte voor (beperkte) economische ontwikkeling en bijzondere woonmilieus. De opgave is het behoud en de versterking van de stedelijke vitaliteit, met aandacht voor de leefbaarheid. Het doel is compacte, toekomstbestendige, robuuste en duurzame steden met een eigen karakter, met gevarieerde en gewaardeerde woon- en werkmilieus en goede bereikbaarheid. Voor de langere termijn zijn innovatieve, toekomstbestendige en klimaatadaptieve strategieën noodzakelijk.

Delen van Drenthe hebben te maken met bevolkingsdaling en bijbehorende opgaven, zoals onder meer het behoud van voorzieningen, een herstructurerings-, en transformatieopgave in het woonaanbod passend bij de eisen van toekomstbestendigheid en woonbehoefte, en het op peil houden van de bereikbaarheid. De ruimte en de grenspositie van Drenthe bieden mogelijkheden voor experimenten en samenwerkingsverbanden met Duitsland. Samen met het Rijk is een Regiodeal afgesloten met als doel de brede welvaart in Zuid- en Zuidoost-Drenthe te versterken, gebaseerd op de drie pijlers wonen, werken en welzijn.

Energie

Het industriecluster Zuidoost-Drenthe zou een rol kunnen vervullen in een toekomstige duurzame energievoorziening van Nederland. Als onderdeel van het industriecluster Noord-Nederland kan het cluster, met de bestaande gasinfrastructuur (onder andere van de 'multi energiehub GZI-Next') groene waterstof produceren en transporteren naar de industrie tussen Eemshaven en Emmen. Deze infrastructuur is verbonden met de stikstoffabriek in Ommen en daarmee met de hoofdinfrastructuur voor gas in Nederland en Europa. Het industriecluster Zuidoost-Drenthe heeft een grote opgave voor verduurzaming, dit wordt samen met Delfzijl/Eemshaven in het kader van Chemport opgepakt. Ook liggen er kansen voor een integrale aanpak gericht op verduurzaming en transitie van de van oudsher gevestigde maakindustrie, de groene chemie en de landbouwsector.

Aandacht voor brede betrokkenheid van bedrijven en bewoners bij de energietransitie is hier extra belangrijk. Tevens ligt er een kans om nieuwe werkgelegenheid, innovaties, bedrijvigheid en kansen voor de onderwijsinfrastructuur te verzilveren. Tenslotte biedt de grensligging van Zuidoost-Drenthe kansen voor een grensoverschrijdend decentraal energienetwerk SEREH waarbij lokale duurzame energie-opwekking in Duitsland wordt gekoppeld aan de verduurzaming van de industriecluster Zuidoost-Drenthe.

2. Oost-Nederland

Overijssel en Gelderland

Karakter

Door de eeuwen heen heeft Oost-Nederland zich ontwikkeld tot een landsdeel met een grote verscheidenheid aan steden, dorpen en landschappen. Typerend voor Oost-Nederland is de eigen identiteit van de verschillende regio's. De vier stedelijke regio's (Twente, Arnhem-Nijmegen-Food Valley, Cleantech Regio en Regio Zwolle) hebben elk een onderscheidend economische profiel (respectievelijk hightech health-food en energie/milieu). Zowel het stedelijke als het landelijke gebied in Oost-Nederland leveren een belangrijke bijdrage aan het bruto nationale product van Nederland. Economisch gezien vormen de vele familiebedrijven, het regionale MKB, de maakindustrie, landbouw en vrijetijdseconomie onderscheidende factoren.

Gemeenschappelijke belangen in Oost zijn het behouden en versterken van de kracht van de regio's, de dynamiek, rust en de ruimte die het landsdeel biedt, het gebiedsgericht aanpakken van de uitdagingen op het gebied van de grote transitie en de bereikbaarheid tussen de regio's, met de andere landsdelen en met Duitsland en de rest van Europa. Nederland ligt immers aan belangrijke verbindingroutes tussen Nederland en Duitsland. Daarnaast biedt Oost aantrekkelijke landschappen rond de steden, nationale parken in de nabijheid en een sterke culturele identiteit.

Verkenning van opgaven

Sterke, leefbare steden en regio's en een goede leefomgevingskwaliteit

In stedelijke gebieden gaat het vooral om een transformatieopgave, waarbij woningbouw, klimaatadaptatie, de energietransitie, leefbaarheid, leefomgevingskwaliteit en regionale bereikbaarheid in samenhang worden opgepakt. Daarnaast bestaat er ook een woningbouwopgave, vooral in de regio Arnhem-Nijmegen-Ede-Wageningen en de regio Zwolle. De uitvoering zo vormgeven dat deze aansluit bij het karakter en de landschappelijke kwaliteiten van iedere regio is een belangrijke opgave. Naast de autonome groei van het aantal huishoudens en de economische groei sluiten deze regio's in toenemende mate aan op de Randstad.

Oost-Nederland kent zowel groei- als krimpgebieden. Jongeren trekken naar de stad, zowel naar de steden in Oost-Nederland als naar het westen van het land, waardoor dorpen in het landelijk gebied kampen met vergrijzing en krimp. Deze bevolkingsdaling is met name merkbaar in delen van Twente en de Achterhoek. Dit stelt nieuwe eisen aan de woonomgeving. Transformatie van het woningbestand, levensloopbestendigheid, en adequate voorzieningen spelen hier een belangrijke rol.

Essentieel is ook de milieukwaliteit, omgevingskwaliteit, gezondheid en algehele *quality of life* te verbeteren voor alle bewoners en bezoekers van dit landsdeel. Er zijn ook op dit vlak verschillende uitdagingen en opgaven die om extra inzet vragen. Ook die inzet zal onderdeel moeten zijn van de integrale gebiedsontwikkeling en de op te stellen Omgevingsagenda.

Ruimte voor klimaatadaptatie en energietransitie in stad en regio

In het rivierensysteem (IJssel, Rijn, Waal) is de gezamenlijke opgave van Rijk en regio een samenhangende ontwikkeling van nationale opgaven op het gebied van waterveiligheid, klimaatadaptatie, natuur en waterkwaliteit. De uitdaging voor het vinden van synergie in oplossingen ligt in het meebewegen met de natuurlijke dynamiek van het watersysteem. De bevaarbaarheid van grote rivieren in de zomer vraagt om een internationale aanpak. In het kader van klimaatadaptatie moet het hoofd geboden worden aan steeds zwaardere buien in de zomer, die op en langs het plateau in het oosten voor nog grotere risico's dan elders zorgen. De regio Zwolle is vanwege de ligging in de IJssel-Vechtdelta extra kwetsbaar voor zomerse piekbuien en hoogwaterperiodes, wat vraagt om extra aandacht voor het klimaatadaptief vormgeven aan de verstedelijkingsopgave.

In Oost-Nederland is het ruimtelijk inpassen van de energietransitie vanwege de vele landgoederen, karakteristieke landschappen en grote oppervlakte Natura 2000-gebieden niet eenvoudig. In de Regionale Energie Strategiën (RESsen) zullen hier keuzes in gemaakt worden. De Cleantech Regio bijvoorbeeld, heeft grote ambities op het vlak van energietransitie, circulaire economie en slimme en schone mobiliteit.

Duurzaam economisch groeipotentieel

De sterke economische sectoren van Oost-Nederland zijn onder andere: technologie, agrifood, health, logistiek, vrije tijd, en maakindustrie.

Voor zowel verstedelijking als versterking van bestaande en nieuwe innovatieclusters is een goede bereikbaarheid randvoorwaardelijk. De uitdaging is voor Oost-Nederland om toekomstig voorzienbare bereikbaarheidsknelpunten te voorkomen en kansen te benutten die nieuwe vormen van mobiliteit bieden ('Mobility as a Service', deelsystemen en dergelijke).

Oost-Nederland is centraal gelegen tussen economische kerngebieden als de Randstad, Nedersaksen en Noordrijn-Westfalen. Sterke vervoerscorridors (Rhine-Alpine en Nortsea-Baltic), als onderdeel van het Trans-Europese transportnetwerk (TEN-T Netwerk), verbinden deze kerngebieden.

Voor de concurrentiepositie en verduurzaming van de Nederlandse economie zijn technologie en innovatie van essentieel belang. De uitdaging voor Oost-Nederland is om de aantrekkelijke woon-omgeving te combineren met goed vestigingsklimaat voor bedrijven en werknemers. Een stevige Human Capital Agenda met veel aandacht voor beschikbaarheid, wendbaarheid en inclusiviteit moet de regio extra aantrekkelijk maken voor talent. Het verder ontwikkelen van de aanwezige top kennisclusters en campussen is een gezamenlijke uitdaging van Rijk en regio. Het gaat daarbij om Universiteit Twente, Radboud universiteit, Foodvalley/WUR, Zwolle en Arnhem.

Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied

In het landelijk gebied in landsdeel Oost komen opgaven als leefbare en aantrekkelijke kernen, bescherming en ontwikkeling van natuur, landschap en cultureel erfgoed, ruimte voor nieuwe economie (waaronder een nieuwe bestemming voor vrijkomende agrarische bebouwing), (digitale) bereikbaarheid, wateropgaven en de grote transitie samen. Deze opgaven vragen een langetermijn samenhangende aanpak.

Voor veel gebieden in Oost-Nederland is de opgave de bescherming van natuur, cultuur en landschap in balans te houden met het (toeristische) gebruik van het gebied. Ook is er een opgave voor de bereikbaarheid (goede openbaar vervoersverbindingen en digitale bereikbaarheid) in het landelijk gebied. In sommige gebieden is de opgave het aanbod aan activiteiten en verblijfslocaties te versterken of moderniseren om de vrijetijdseconomie daarmee op peil te houden. Tegelijk moet de leefbaarheid voor de bewoners gewaarborgd blijven.

In de IJsselvallei is behoefte de grote ontwikkelingen in balans te brengen met het toeristisch-recreatief potentieel van de (Hanze)steden en hun ommeland. Op de Veluwe is de opgave verloederde vakantieparken aan te pakken vanwege ondermijnende effecten en het herstel van het toeristisch aanbod. In de Wieden-Weerribben is bodemdaling in de veenweidegebieden samen met waterkwaliteit, verduurzaming van de landbouw, natuur en recreatie een opgave.

Foodvalley/WUR, Twente en de Achterhoek staan voorop in de ontwikkeling naar een meer circulaire landbouw.

Pilot Omgevingsagenda Oost

In 2018 is in landsdeel Oost een start gemaakt met de pilot voor de Omgevingsagenda Oost-Nederland. Deze pilot is een gezamenlijke opdracht van de provincies Overijssel en Gelderland en het ministerie van BZK, ondersteund door Royal Haskoning DHV en stedenbouwkundig bureau Urhahn. De Omgevingsagenda wordt opgesteld in nauwe samenwerking met de andere betrokken overheden, zoals andere departementen, de waterschappen en regio's. De pilot heeft tot doel te verkennen hoe een Omgevingsagenda eruit kan zien om zoveel mogelijk meerwaarde te hebben. En moet daarnaast leiden tot een eerste (concept) Omgevingsagenda.

In de voorbijaande maanden is op basis van beleidsdocumenten (Rijk en regio) een beeld gevormd van de opgaven in de fysieke leefomgeving in landsdeel Oost. Dit beeld is vervolgens in diverse gespreksdialogen en bijeenkomsten met vertegenwoordigers en experts van verschillende departementen, provincies, regio's en maatschappelijke organisaties nader verdiept en aanscherpt. Rondom voorlopige opgaven zijn gesprekstafels georganiseerd met als doel meer scherpere aan te brengen in de gezamenlijke opgaven in landsdeel Oost. Tevens is een eerste verkenning uitgevoerd welke extra of nieuwe inzet van partijen nodig is in de aanpak van deze opgaven (bovenop lopende trajecten van Rijk en regio). In een breed strategisch overleg van de gezamenlijke overheden is de slag gemaakt naar focus op een negental omgevingsopgaven. Duo's of trio's van Rijk en regio hebben deze omgevingsopgaven vervolgens verder uitgewerkt.

Deze exercitie heeft geleid tot een eerste concept-Omgevingsagenda Oost-Nederland. In dit concept is achtereenvolgens een beschrijving van kwaliteiten in Oost-Nederland, een overzicht van de belangrijkste trends en ontwikkelingen die op het landsdeel afkomen en een perspectief op Oost-Nederland in 2040 geschetst. Daarna is een negental omgevingsopgaven, inclusief programmatische aanpak, geschetst. Dit zijn opgaven waar meerdere transities samenkomen, schaalniveaus verbonden moeten worden en die het beste met een gebiedsgerichte en adaptieve aanpak kunnen worden opgepakt. Vanuit eigen kracht en kwaliteiten van gebieden is gefocust op specifieke integrale opgaven. De gezamenlijke aanpak, en daaruit voortvloeiende acties, van deze omgevingsopgaven zal werken als een 'vliegwiel' voor de vernieuwing. De opgaven en acties zijn ook een groeimodel en zullen door de tijd heen herijkt en aangevuld worden.

Naast het komen tot een eerste (concept) Omgevingsagenda is de Pilot Omgevingsagenda ook bedoeld om leerervaringen op te doen voor het opstellen van Omgevingsagenda's in andere landsdelen. Voor het creëren van draagvlak en commitment is het essentieel om de (potentiële) meerwaarde van de Omgevingsagenda's scherp te krijgen. In de Omgevingsagenda's worden de nationale-, provinciale- en gemeentelijke omgevingsvisies op elkaar gelegd en geïdentificeerd wat gemeenschappelijk is. De uitdaging is hierin om samen te bepalen op welke wijze de Omgevingsagenda kan helpen bij het vormgeven aan de transities waar we in de fysieke leefomgeving voor staan. Voor het succes van de Omgevingsagenda is het belangrijk om hier een weg in te vinden die ook een nieuwe manier van samenwerken mogelijk maakt.

3. Noordwest-Nederland

De hoofdogaven op de schaal van Noordwest-Nederland zijn onder meer verstedelijking, de (stedelijke) bereikbaarheid en het versterken van de (inter)nationale concurrentiepositie. De sterke economische dynamiek maakt dat het realiseren van opgaven goede multimodale bereikbaarheid, voldoende aanbod van woningen én het behouden van een aantrekkelijke leefomgeving zijn. Daarnaast liggen er opgaven op het gebied van natuur en landschap, water en energie.

Verstedelijkingsopgave

De groeiopgave is groot in dit landsdeel en leidt tot oververhitting van de markt. De verstedelijkingsstrategie vraagt om een integrale benadering, inclusief wonen, werken, landschap, energie, leefbaarheid en leefomgevingskwaliteit. De uitdaging is de woonvraag te accommoderen, zonder dat dit tot problemen leidt op het gebied van bijvoorbeeld (stedelijke) bereikbaarheid of een aantrekkelijke leefomgeving. Essentieel is ook om de milieukwaliteit, omgevingskwaliteit, gezondheid en algehele *quality of life* te verbeteren voor alle bewoners en bezoekers van dit landsdeel. Er zijn ook op dit vlak verschillende uitdagingen en opgaven die om extra inzet vragen. Ook die inzet zal onderdeel moeten zijn van de integrale gebiedsontwikkeling en de op te stellen Omgevingsagenda.

(Binnen)stedelijke bereikbaarheid

De sterke positie van dit landsdeel is mede te danken aan een goede multimodale bereikbaarheid. De druk neemt door toenemende trek naar de steden (bewoners, bedrijven) significant toe en leidt met name in en tussen de grote steden tot een grote opgave. Knooppuntontwikkeling en de 'first and last mile' zijn mogelijke oplossingsrichtingen.

Internationale concurrentiepositie

De economie groeit vooral in stedelijke centrumgebieden met gemengde woon- en werkgebieden en een goede multimodale bereikbaarheid, zoals op toplocaties en rond knooppunten. Het is de opgave hier geconcentreerd ruimte te bieden aan economische activiteiten en bovenlokale voorzieningen.

Noord-Holland & Flevoland / Metropoolregio Amsterdam

Karakter

Dit landsdeel wordt gekenmerkt door een hoge bevolkingsdynamiek, met een grote druk op de woningmarkt en de schaarse ruimte. De contrasten zijn groot: internationale economische toplocaties en uitgestrekte landelijke gebieden; Schiphol en de Zuid-as, en het centrum van Amsterdam, maar ook het Nationaal Park Nieuw Land. De balans tussen economische groei en leefbaarheid is een centrale opgave. Het gaat om het slim verbinden van verstedelijking met de mobiliteits-, milieu- en de klimaat- en energieopgave.

Samenwerking maakt het mogelijk om de slagkracht van de bestaande economische relaties te vergroten, massa te maken en agglomeratievoordelen te behalen. Daarbij geldt dat de overige regio's van Noord-Holland en Flevoland niet alleen profiteren van een versterkt economisch potentieel van de stedelijke regio's, maar hier ook aan bijdragen, bijvoorbeeld op het terrein van de woningmarkt, de energietransitie en recreatie. De uitdaging is divers in de verschillende gebieden: in steden als Almere en Lelystad is de uitdaging om economische groei en wonen in balans te brengen en in de kop van Noord-Holland speelt de krimpproblematiek.

Verkenning van opgaven

Metropool in ontwikkeling

De Metropoolregio Amsterdam (MRA) heeft een bouwopgave van ca. 240.000 nieuwe woningen tot 2040 én telt veel oude woningen. Dit vraagt een integrale aanpak waarbij nieuwe woningen nabij energiebronnen worden gepland. Daarbij zijn demografische ontwikkelingen en betaalbaarheid van wonen van belang. De verdere ontwikkeling van Almere speelt hierin een rol. Een andere uitdaging in

binnenstedelijke ontwikkeling is de wens om hoogstedelijke woon- en werkgebieden rond nieuwe OV-knooppunten te concentreren.

Er is een grote opgave voor stedelijke verdichting voorzien in het Havengebied van Amsterdam (HavenStad). De transformatieopgave bestaat niet alleen uit het inbreiden van wonen en stedelijke economie, ook de overgang naar een circulaire economie en duurzame energie vraagt om ruimte. De combinatie van bedrijvigheid en wonen brengt uitdagingen mee rond geluid- en geuroverlast, niet alleen rond het Havengebied, maar ook nabij Schiphol. Schiphol-Zuidas vormt de internationale entree van de regio én Nederland (EnterNL/ MIRTonderzoek Zuidwestkant Amsterdam). In steden als Haarlem en Hilversum is herontwikkeling, gekoppeld aan energietransitie, een belangrijke opgave.

Energie

De opgave is mobiliteit, energie en verstedelijking meer in samenhang en integraal te benaderen. Uit het oogpunt van de energietransitie en circulaire economie is het gewenst dat industrie en gebouwde omgeving meer bij elkaar komen. Het Noordzeekanaalgebied (NZKG) is nu reeds aanlandpunt voor 'wind op zee' en de aanlanding van wind op zee zal in de komende decennia fors toenemen. Hier is de opgave om vraag en aanbod van energie optimaal samen te laten komen. Tevens ligt hier een relatie met de ontwikkeling van datacenters.

De grote werkgebieden bevinden zich vooral centraal in de MRA, in de directe omgeving van Amsterdam en Schiphol. Om veel éézijdige verkeersbewegingen door forenzen in de toekomst te voorkomen is het van belang wonen en werken gelijktijdig te ontwikkelen. Vanwege de grote druk op het MRA-gebied is de relatie met Noord-Holland-Noord en Flevoland van belang.

Landelijke omgeving

De opgaven in het landelijk gebied vragen om een gezamenlijke aanpak. Er is behoefte aan experimenten, integraal ontwerp, financiering en landschapsinclusieve ontwikkeling. In het metropolitane landschap van de MRA is een natuurlijke en vitale leefomgeving hard nodig. Daarin voorzien gebieden als het Noordelijk veenweidegebied in samenhang met Spaarnwoude en Overveen, en de Oostvaardersplassen in samenhang met het omliggende landbouwgebied.

Daarnaast is de ruimtelijke opgave als gevolg van de klimaatverandering en veenweideproblematiek groter. Het gaat vooral om een betere bescherming tegen hoogwater en grote schade als gevolg van hevige regenval en beperking van de gevolgen van droogte (waaronder voorkoming van zoetwater tekorten, bodemdaling en funderingsproblematiek).

Utrecht

Karakter

Utrecht is een sterk groeiende regio en stad. Utrecht behoort volgens de Europese Commissie tot de meest concurrerende regio's in de Europese Unie. Ingezet wordt op een groene, gezonde en slimme leefomgeving. De economie is gericht op diensten, gezondheid en agrifood. Er zit een spanning tussen het faciliteren van de grote groei van inwoners, economie en mobiliteit en het aantrekkelijk, gezond, duurzaam, bereikbaar en inclusief houden van stad, dorp en landelijk gebied.

Verkenning van opgaven

Schaalsprong in verstedelijking, systeemsprong in mobiliteit

De opgave is ruimte te bieden aan de schaalsprong in stedelijkheid om de toenemende vraag naar woningen op te vangen. De toplocaties en knooppunten zoals deze in de Ruimtelijk Economische Ontwikkelstrategie zijn benoemd (Utrecht Science Park/Rijnswaerd, Stationsgebied Utrecht, Merwedekanaalzone en Stationsgebied Amersfoort) spelen daarin een belangrijke rol. Utrecht zet in op gezond leven voor iedereen. De ruimtevraag naar verstedelijking wil de regio met voorrang accommoderen binnen bestaand bebouwd gebied en nabij OV-knooppunten. En met aandacht voor de Utrechtse

kwaliteiten, klimaatbestendigheid en de energietransitie. Voor de periode na 2030 zullen nieuwe verstedelijkingsopties gezocht worden, omdat de nu bekende harde en zachte capaciteit dan zal zijn benut. Het concept van het Ringpark kan helpen om stad-landrelaties opnieuw betekenis te geven.

Utrecht is de draaischijf van Nederland en mede daardoor de nationale ontmoetingsplek. Dat brengt een belangrijke opgave met zich mee voor Utrecht Centraal Station, in relatie tot andere bestaande en nieuwe locaties (zoals Utrecht Science Park/Rijnsweerd en de A12 zone).

Toekomstbestendig Groene Hart

In het Groene Hart speelt een stapeling van opgaven. De uitdaging is enerzijds om de waarden van landschap, natuur en erfgoed te beschermen, te benutten, en te ontwikkelen. En anderzijds goed om te gaan met (nieuwe) ontwikkelingen, zoals de ambitie tot vertraging van bodemdaling, ruimte voor energietransitie, ontwikkeling en verduurzaming economisch profiel, verstedelijkingsdruk, groeiende mobiliteit en toename van recreatie en toerisme. Daarnaast wordt gewerkt aan een omslag naar circulaire, klimaatneutrale en natuurinclusieve agrarische bedrijven in relatie tot het economisch rendabel houden.

Transitie van landbouw- en voedselsector Foodvalley

Binnen Foodvalley speelt de opgave de transitie van de landbouw- en voedselsector te faciliteren. In de veehouderij wordt geëxperimenteerd met nieuwe stallen en andere duurzame productietechnieken. De resultaten van innovaties worden grootschalig beschikbaar gemaakt voor de boerenbedrijven van de toekomst. Door innovatieve experimenten in de ruimtelijke, sociale en zorgomgeving en gezonde voeding een belangrijke plek te geven in curatieve en preventieve gezondheidszorg, worden mensen verleid tot het eten van gezond en duurzaam voedsel. Wetenschap, praktijkonderwijs, starters en bestaande bedrijven in deze regio leggen kruisverbanden om innovaties toe te passen in nieuwe en bestaande producten.

Energieneutrale Utrechtse leefomgeving

De ambitie van de regio is in 2040 energieneutraal te zijn. Dit betekent voor de provincie Utrecht dat de productie van duurzame energie mogelijk zes tot acht keer zo groot wordt als dat op dit moment het geval is. Bij voorkeur wordt gezocht naar gebieden waar met duurzame energieopwekking ook andere doelen kunnen worden bereikt.

4. Zuidwest-Nederland

Zuid-Holland

Karakter

In de strategisch gelegen delta van Zuid-Holland zijn langs de waterwegen al vroeg nederzettingen ontstaan die uitgroeiden tot handelssteden. In de loop der tijd is een meerkernig stedelijk netwerk ontstaan waarin elke stad en dorp een eigen profiel heeft ontwikkeld. Grotendeels onder zeeniveau gelegen is het een dichtbevolkte delta, gekenmerkt door veel dynamiek, met veel economische belangen, maar ook een ecologische rijkdom. De provincie is een internationaal transportknooppunt, met goederenstromen vanuit de haven en industrie, en producten vanuit de land- en tuinbouw die de hele wereld over gaan.

Zuid-Holland kent karakteristieke landschappen: polders, veenweidegebieden, kustlandschappen en de delta. Waterrijke landschappen waar productie voor de wereldmarkt, hoge natuurlijke en recreatieve waarden en cultuurhistorische iconen samengaan. In Zuid-Holland ligt het grootste haven-industriële complex van Europa, met een sterk industrieel, logistiek en maritiem cluster, en is één van de meest energie-intensieve regio's van Europa. Ook kent Zuid-Holland geavanceerde glastuinbouwclusters, waaronder de grootste van de wereld.

Een groeiend aantal inwoners, verdere economische ontwikkeling, energietransitie en effecten van klimaatverandering vergroten de druk op de leefomgeving. Er is behoefte aan meer woningen en ruimte voor (nieuwe) bedrijvigheid, gekoppeld aan een opgave voor de bereikbaarheid en de kwaliteit van de leefomgeving in steden, dorpen en het buitengebied.

Verkenning van opgaven

Sterke leefbare steden en regio's met goede leefomgevingskwaliteit

De Zuidelijke-Randstad streeft naar een duurzame verstedelijking, versterking van de economische concurrentiekracht, het aantrekkelijk houden van het landschap, het voorzien in de vraag naar (centrum) stedelijk wonen en het beperken van het forensenverkeer. Hiervoor ligt de opgave in versterking van de agglomeratiekracht, onder andere door het beter benutten van de potentie van de stedelijke as Leiden-Den Haag-Delft-Rotterdam-Dordrecht.

De opgave is het economisch potentieel beter te benutten door de steden met hun afzonderlijke kwaliteiten te verbinden tot één metropolitaan gebied. Het leef- en vestigingsklimaat daarin kan versterkt worden door stad en land goed te verbinden, door ruimte te bieden voor groen en water in de stad, door een evenwichtige woningvoorraad en passende werklocaties. Voor de vitaliteit van de stad zijn cultuur, kenniscentra en aantrekkelijke binnensteden eveneens belangrijk.

Essentieel is ook de milieukwaliteit, omgevingskwaliteit, gezondheid en algehele *quality of life* te verbeteren voor alle bewoners en bezoekers van dit landsdeel c.q. deze provincie. Er zijn ook op dit vlak verschillende uitdagingen en opgaven die om extra inzet vragen. Ook die inzet zal onderdeel moeten zijn van de integrale gebiedsontwikkeling en de op te stellen Omgevingsagenda.

Duurzaam economisch groeipotentieel

De Zuid-Hollandse economie bevindt zich in een vernieuwingsproces naar een CO₂-neutrale en circulaire economie. Het vermogen om snel op de veranderingen in te spelen is bepalend voor de concurrentiekracht. Een aantrekkelijke, groene en gezonde leefomgeving is een belangrijke vestigingsfactor.

Als grootste haven van Europa is de Rotterdamse haven een belangrijke toegangspoort tot de Europese markt van 500 miljoen consumenten en met een overslag van 465 miljoen ton een belangrijk knooppunt voor wereldwijde goederenstromen. Daarnaast is het haven- en industriegebied één van 's werelds grootste olie- en chemiecentra en heeft Rotterdam het grootste biobased cluster van Europa.

Toekomstbestendige ontwikkeling van het landelijk gebied

De Delta (regio Rotterdam, Dordrecht, Voorne-Putten, Hoeksche Waard en Goeree-Overflakkee) is een groen en waterrijk gebied dat deels sterk is verstedelijkt. De opgave is de eigen gebiedskwaliteiten te versterken en voorkomen dat deze delta vooral overloopgebied wordt van het stedelijk gebied.

In de Delta vragen veel opgaven aandacht en een gezamenlijke aanpak: vitale kernen, klimaatbewust realiseren van de verstedelijkingsopgave (zoals overstromingsbewust bouwen), aantrekkelijke landschappen behouden en versterken, combineren van wateropgaven en (andere) ruimtelijke opgaven, transitie in het landelijk gebied voor het halen van de doelen van de Kaderrichtlijn water (KRW) en de biodiversiteitsopgave, ontwikkelen van samenhangende keuzes voor de (internationale) infrastructuur, het verbinden van de haven van Rotterdam met opgaven in het omliggende gebied, de energietransitie inpassen in de Delta, en het verbeteren van de biodiversiteit in de regio.

In het Groene Hart speelt een stapeling van opgaven. De uitdaging is enerzijds de waarden van landschap, natuur en erfgoed te beschermen, te benutten, en te ontwikkelen. En anderzijds goed om te gaan met (nieuwe) ontwikkelingen, zoals de ambitie tot vertraging van bodemdaling, ruimte voor energietransitie, ontwikkeling en verduurzaming van het economisch profiel, verstedelijkingsdruk, groeiende mobiliteit en toename van recreatie en toerisme. Daarnaast wordt gewerkt aan een omslag

naar circulaire, klimaatneutrale en natuurinclusieve agrarische bedrijven in relatie tot het economisch rendabel houden.

Traditionele tuinbouwgebieden veranderen in integrale multifunctionele clusters waar teelt, handel en logistiek zich ruimtelijk vermengen; de Greenports 3.0. Bovendien is er steeds meer sprake van verwevenheid tussen de Greenports onderling en met de Mainports. Vijf transitielijnen voor de Greenports zijn: klimaatneutrale tuinbouw, excellent logistiek versnetwerk inclusief digitalisering, leidend blijven door innovatie inclusief duurzame veredeling en gewasbescherming, internationalisering en level playing field.

Zeeland

Karakter

Zeeland ligt in het midden van de Zuidwestelijke Delta en het stedelijk gebied van Randstad, Brabantse stedenrij en Vlaamse Ruit. De omgeving, inwoners en economie van Zeeland hebben een sterke relatie en verbinding met het water. In de Deltawateren komen opgaven vanuit het Rijk en provinciale taken op het gebied van economie, natuur en water bij elkaar. Het gebied ligt aan diep vaarwater, heeft een sterk landelijk karakter en een uitgestrekte kust en deltawateren. Bijzondere aandacht is nodig voor veranderingen in de bevolking door minder groei of zelfs krimp, vergrijzing, ontgroening en de toenemende trek naar de steden. Grensoverschrijdend werken is een mogelijkheid om goed om te gaan met de veranderingen, en ook om de kansen voor de economie te benutten. De ligging nabij grote havens biedt kansen voor de economie van Zeeland, evenals de recreatieve aantrekkelijkheid van de provincie.

Essentieel is ook de milieukwaliteit, omgevingskwaliteit, gezondheid en algehele *quality of life* te verbeteren voor alle bewoners en bezoekers van dit landsdeel c.q. deze provincie. Er zijn ook op dit vlak verschillende uitdagingen en opgaven die om extra inzet vragen. Ook die inzet zal onderdeel moeten zijn van de integrale gebiedsontwikkeling en de op te stellen Omgevingsagenda.

Verkenning van opgaven

Verstedelijking en krimp

Bevolkingsdaling en vergrijzing zijn belangrijke ontwikkelingen voor dit gebied. In krimpgebieden staan voorzieningen, de bereikbaarheid van basisvoorzieningen en de kwaliteit van de woningvoorraad onder druk. De opgave is omvangrijk, een integrale aanpak en samenwerking is noodzakelijk. Daarbij wordt de relatie gelegd met andere regio's in Nederland en Vlaanderen. Tegelijk dreigt door de daling van de beroepsbevolking een tekort aan arbeidskrachten in economisch sterke sectoren. Dit vraagt om een integraal perspectief, met aandacht voor de economische kansen die de havens en recreatiesector bieden.

Duurzame volhoudbare landbouw en biodiversiteit

De agrarische keten is een belangrijke economische drager van dit gebied. Hoe komen we in de toekomst tot een meer volhoudbare natuurinclusieve landbouw? Daarbij wordt niet alleen naar de landbouw zelf gekeken, maar wordt toegewerkt naar een toekomstperspectief voor het gehele landelijk gebied van de Zuidwestelijke Delta. Daarin worden thema's als biodiversiteit, klimaatadaptatie, recreatie/toerisme, aantrekkelijk landschap en vestigingsklimaat, waterberging, energietransitie en voedselvoorziening betrokken. Al deze thema's en uitdagingen, die deze met zich meebrengen, bepalen samen de toekomst van het landelijk gebied.

Grensoverschrijdend werken Internationaal

Zeeland is onderdeel van de grotere internationale economische regio Rotterdam, West-Brabant, Zeeland, Antwerpen, en Vlaanderen.

De energietransitie en de circulaire economie vormen opgaven die de leefomgeving raken. De aanlanding van 'wind op zee' en de koppeling met de grote industrieclusters in Zeeland heeft consequenties voor de infrastructuur.

Regionaal is grensverleggend werken urgent geworden door de fusie van de Zeeuwse havens met die van Gent in het nieuwe bedrijf North Sea Port. Deze samenwerking kan verder worden verbreed naar andere sectoren en de onderlinge verbindingen kunnen worden versterkt. Samenwerking op het gebied van woningbouw (prognoses en plannen uitwisselen), mobiliteit, economie en onderwijs is mogelijk kansrijk.

Water

De Zuidwestelijke Delta is een waterrijk gebied. De watersystemen vormen het belangrijkste natuurlijk kapitaal en zijn het ordenend principe in dit gebied. Dit vraagt om aandacht in de Omgevingsagenda, waarin thema's als klimaatadaptatie, zeespiegelstijging, verzilting, zoetwaterbehoefte, waterkwaliteit deltawateren (onder andere Grevelingen, Volkerak-Zoommeer) en de Biodiversiteitsopgave (Natura 2000-doelstellingen en Programmatische Aanpak Ecologie Grote Wateren) samen worden genomen.

5. Zuid-Nederland

De hoofdogaven op de schaal van Zuid-Nederland zijn onder meer het versterken van de kennis-economie en maakindustrie en het aantrekkelijke vestigingsklimaat, de (internationale) mobiliteit en klimaatadaptatie om gebieden te beschermen tegen te veel en te weinig water van voldoende kwaliteit. Landbouwtransitie speelt nadrukkelijk op de zandgronden van Oost-Brabant en Noord- en Midden-Limburg.

(Kennis)economie en vestigingsklimaat

Het vestigingsklimaat voor bedrijven, kenniswerkers en talent vraagt om gevarieerde woonmilieus, goed toegesneden onderwijs, concurrerende en goed bereikbare werklocaties en een aantrekkelijke leefomgeving. Voor een aantrekkelijke leefomgeving is de transitie van de landbouw in samenhang met fysieke leefomgeving en natuur een urgente opgave voor bewoners en het agrarische ecosysteem.

Essentieel is ook de milieukwaliteit, omgevingskwaliteit, gezondheid en algehele *quality of life* te verbeteren voor alle bewoners en bezoekers van dit landsdeel. Er zijn ook op dit vlak verschillende uitdagingen en opgaven die om extra inzet vragen. Ook die inzet zal onderdeel moeten zijn van de integrale gebiedsontwikkeling en de op te stellen Omgevingsagenda.

Mobiliteit en logistiek

De verbindingen door Zuid-Nederland naar het Europese achterland zijn onder andere van belang voor de mainport Rotterdam, de Brainport Eindhoven en het agrilogistiek complex Venlo. De opgave ligt in doorontwikkeling van een adequaat logistiek netwerk met sterke intermodale nationale en internationale verbindingen, ook over het spoor en water, met logistieke knooppunten. Verdichting en combinaties van functies in een spoorzone in diverse steden vraagt aandacht in relatie tot veiligheid en leefomgeving.

Klimaat

Belangrijke wateropgaven zijn de verbetering van de waterkwaliteit, de bescherming tegen overstromingen in het rivierengebied en wateroverlast, door samenhangende maatregelen in het stroomgebied, het herstel van waterafhankelijke natuurwaarden, de zoetwatervoorziening (voldoende schoon water, zowel voor landbouw als natuur) en het beleid voor grote onttrekkingen van grondwater voor industrie en de drinkwatervoorziening.

Noord-Brabant

Karakter

Noord-Brabant bestaat uit een polycentrisch netwerk van steden en dorpen, sterk verbonden met de Randstad en het buitenland (Vlaamse Ruit, Ruhrgebied). Een belangrijke kwaliteit is dat zowel in de steden als in de dorpen het groen altijd op korte afstand is. Binnen het stedelijke netwerk nemen de verschillen toe: Brainportregio Eindhoven is een top kennis- en innovatieregio geworden. Ook de andere Brabantse stedelijke regio's blijven in de toekomst groeien. Delen van Noord-Brabant krijgen te maken met een lichte krimp. Vanaf 2040 loopt het inwonertal in driekwart van de Brabantse gemeenten terug.

De kwaliteiten van het Brabantse landschap zijn van belang voor het woon-, leef- en vestigingsklimaat. Het karakteristieke Brabantse zand- en bekenlandschap tussen de grote Brabantse steden ontwikkelt zich tot het Van Gogh Nationaal Park. Ten noordwesten daarvan ligt de Brabantse Delta met het grootschalige zeekleipolderlandschap, het Nationaal Park de Biesbosch en de Zuiderwaterlinie. Het Brabantse landschap is divers en staat voor verschillende grote uitdagingen die samenhangen met het intensieve gebruik van het landschap enerzijds, zoals de concentratie van intensieve veehouderij, grootschalige boomteelt en andere intensieve teelten, en de fijne dooradering met beken, bos en natuur anderzijds.

Noord-Brabant speelt een belangrijke rol op het gebied van agrifood, hightech, logistiek en industrie met een combinatie van onderzoeks- en kennisinstellingen, kennisintensieve bedrijven en hoogwaardige maakindustrie. De economie is concurrerend en internationaal georiënteerd. Dit is te danken aan een goede fysieke en digitale infrastructuur, een sterke kennis en innovatiekracht in combinatie met aantrekkelijke steden en dorpen in een groene leefomgeving.

Verkenning van opgaven

Duurzaam economisch groeipotentieel

De regio ziet kansen om de omslag naar een duurzame en innovatieve economie te maken. Noord-Brabant zet in op hightech en design en is volop bezig met het benutten van de mogelijkheden voor digitalisering en big data, fotonica, maintenance en cross-overs tussen hightech en agrifood. Dit levert kansen op voor de omslag naar een concurrerende, circulaire economie. Om de positie van Noord-Brabant als leider in innovatie in Europa te behouden, is versterking van de netwerk- en agglomeratiekracht een opgave. Dit betekent dat Noord-Brabant inzet op het verbinden (samenwerking in ketens of gebieden en met de wetenschap) en het faciliteren van toplocaties en het bijbehorende netwerk (campussen en fieldlabs) die bijdragen aan internationalisering van initiatieven.

Transitie landbouw en landelijk gebied, klimaat- en energietransitie

De kwaliteit van het Brabantse landschap en het bodem- en watersysteem staat onder druk als gevolg van het intensieve grondgebruik in de landbouw en de stedelijke gebieden. De komende decennia komen er nieuwe opgaven op het landschap af, zoals energietransitie en klimaatadaptatie. Noord-Brabant staat voor een omvangrijke transitie naar een meer zorgvuldig gebruik van natuurlijke hulpbronnen, het duurzaam beheren van de bodem en het minimaliseren van emissies en effecten op het leefklimaat. De landbouwsector staat voor een transformatie naar kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw die inspeelt op klimaatverandering en weersextremen. De opgave is dat al deze ontwikkelingen bijdragen aan vernieuwing van de Brabantse economie, een aantrekkelijk woon- en leefklimaat, bestaande landschapskwaliteiten versterken of er nieuwe kwaliteiten aan toevoegen.

Sterke, leefbare en klimaatbestendige steden en regio's

Noord-Brabant bestaat uit een geïntegreerd geheel van stedelijke regio's, streken en netwerken. De steden en regio's voegen ieder hun eigen kwaliteit aan het netwerk toe: de Brainportregio en Eindhoven zijn sterk in hightech en design, Helmond voegt automotive toe. Noordoost-Brabant is de AgrifoodCapital van Noord-Brabant met 's-Hertogenbosch als bestuurscentrum. De regio Midden-Brabant is samen met Tilburg sterk op het gebied van slimme logistiek en maakindustrie met een stevige

kenniseconomie (smart services). West-Brabant en Breda zijn sterk in logistiek, industrie en biobased economy. De complementariteit tussen centrumstad, kleinere steden en regio is van belang voor een aantrekkelijk en concurrerend palet aan vestigings-, woon- en leefmilieus.

Limburg

Karakter

Limburg is gelegen tussen de Nederlandse en Belgische mainports en het Ruhrgebied en verder achterland (Midden-, Oost- en Zuid-Europa). Agrifood, chemie, materialen, (hightech)maakindustrie en lifescience zijn perspectiefrijke economische sectoren. Evenals de logistieke sector en de vrijetijdseconomie. Limburg ligt in het netwerk van transportcorridors van Europese betekenis. Limburg vormt een groene schakel tussen Europees belangrijke natuurgebieden en is onderdeel van de grensoverschrijdende blauwe Maascorridor.

Noord- en Midden-Limburg kennen middelgrote steden in een landelijke omgeving met sterke focus op agrifood, vrijetijdseconomie, maakindustrie en logistiek (met Venlo als internationale draaischijf). De kracht van deze regio zit in de combinatie van kennis op het gebied van landbouw, gezonde voeding, maakindustrie en logistiek. Greenport Venlo is één van de nationale greenports en het tweede tuinbouwgebied van Nederland. Het is ook een gebied met veel (grensoverschrijdende) natuur, beken en landschappelijke waarden, ook van betekenis voor de vrijetijdseconomie. Belangrijk is ook het kooptoerisme (onder andere Roermond).

Het zuiden van Limburg is sterk verstedelijkt. De stedelijke gebieden van Heerlen/Parkstad (direct grenzend aan kennisstad Aken), Maastricht met zijn internationale uitstraling en Sittard-Geleen met industriecluster Chemelot, VDL Nedcar en logistiek knooppunt, zijn gelegen rondom het Nationaal Landschap Zuid-Limburg, onderdeel van het grensoverschrijdende Drielandenpark.

Verkenning van opgaven

Het verduurzamen en versterken van de industrie en logistiek

Voor Limburg is het een grote opgave om de centrale ligging tussen de Mainports, Brainport Eindhoven en het Ruhrgebied optimaal te benutten bij de verduurzaming en omslag naar een circulaire economie. Voor Noord- en Midden-Limburg ligt de nadruk op agrifood, maakindustrie en logistiek (rondom Greenport Venlo en Keyport), en in Zuid-Limburg op industrie (Chemelot, VDL Nedcar). Daarbij is het verminderen van de grensweerstand en vergroten van samenwerking een opgave. Om daarmee de potenties (economische kracht, kennis, arbeidsmarkt) in de aangrenzende regio's te kunnen aanspreken. Goede (grensoverschrijdende) bereikbaarheid, aansluiting op de (inter)nationale energiehoofdstructuur en digitale netwerken zijn belangrijk voor de economische ontwikkeling van de (EU)regio. Voor de regionale economie is het van belang dat bedrijven kunnen rekenen op voldoende geschoolde arbeidskrachten op het gewenste niveau. Een belangrijke bijdrage levert de inzet van arbeidsmigranten, passend bij het economisch profiel van de regio. Dat vraagt om aandacht voor huisvesting, integratie en onderwijs.

Het verduurzamen van de Limburgse landbouw

De land- en tuinbouw is een belangrijke economische sector voor Noord- en Midden-Limburg. De kracht van de regio zit daarbij in de combinatie van kennis op het gebied van landbouw, gezonde voeding (Brightlands Campus Greenport Venlo), maakindustrie én logistiek. De landbouw zal zich verder ontwikkelen tot een kringlooplandbouw, waarbij de productie van gezond en duurzaam voedsel (met oog voor voedselveiligheid en dierwelzijn) samengaat met minder emissies naar lucht (ammoniak, fijnstof, geur), bodem en (grond)water (nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen). De negatieve impact op volksgezondheid, biodiversiteit en natuur- en waterkwaliteit kan zo worden teruggedrongen. Vooral de glastuinbouw krijgt te maken met een grote opgave om de energievoorziening te verduurzamen. De opgave in dit deel van Limburg is vergelijkbaar met die in Oost-Brabant.

Het transformeren en verduurzamen van de gebouwde omgeving

In de steden en dorpen ligt er een grote opgave om de kwaliteit van de woningvoorraad en - omgeving te verbeteren en de mismatch tussen vraag en aanbod weg te nemen. Dat gaat samen met de opgave om de bebouwde omgeving te verduurzamen en wateroverlast (Maas en regionale wateren) en mogelijke hittestress aan te pakken.

De combinatie met krimpende bevolkingsaantallen (ondermeer in Parkstad Limburg en Sittard-Geleen, maar ook in andere Limburgse gemeenten) maakt dit een grote uitdaging, mede door het ontbreken van een traditioneel verdienmodel. De aanpak van leegstand wordt bemoeilijkt doordat die zich hier in veel vastgoedsectoren gelijktijdig voordoet (woningen, winkels, kantoren, maatschappelijk vastgoed). Ook de aanpak van de gezondheidsachterstand in (Zuid-)Limburg vraagt aandacht.

Het versterken van de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteit van het buitengebied

In het landelijk gebied komen opgaven als kringlooplandbouw, schaalvergroting, vrijkomende agrarische bebouwing en 'verlooding' samen met de grote opgaven rondom energietransitie, waterkwaliteit en biodiversiteit.

De landbouw, als grootste beheerder van het landschap, heeft te maken met transitie en schaalvergroting, met forse ruimtelijke impact zoals leegkomende agrarische bebouwing (asbest, risico op verloeding wat zeker in grensregio's drugscriminaliteit en ondermijning in de hand werkt) en steeds grotere loodsen. Heuvelland, Limburgse Maasvallei en de zandgronden stellen specifieke eisen aan de wijze van aanpak van de klimaatadaptatie. In het landelijk gebied komen deze opgaven en ontwikkelingen samen met de grote opgaven rondom energietransitie, waterkwaliteit en biodiversiteit. Ook de versterking van de kwaliteit van verblijfsaccommodaties (hotels, vakantieparken) vragen hier om aandacht. Het is belangrijk om deze opgaven in samenhang aan te pakken, met oog voor de ruimtelijke kwaliteit en kwetsbaarheid van deze gebieden (bijvoorbeeld Nationaal Landschap Zuid-Limburg). Niet alleen met het oog op de leefbaarheid voor de bewoners, maar ook voor de groeisector toerisme en vrijetijdseconomie.

Colofon

Dit is een uitgave van

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Tekst

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Ministerie van Defensie

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Ministerie van Financiën

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Provincie Groningen

Provincie Friesland

Provincie Drenthe

Provincie Overijssel

Provincie Gelderland

Provincie Noord-Holland

Provincie Zuid-Holland

Provincie Utrecht

Provincie Flevoland

Provincie Noord-Brabant

Provincie Limburg

Provincie Zeeland

Vormgeving

VormVijf

nationale omgevingsvisie

Duurzaam perspectief voor onze leefomgeving

Dit is een uitgave van het

**Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties**

Postbus 20011 | 2500 EA Den Haag
T 070 426 64 26 (tussen 7.30 en 17.30 uur bereikbaar)

Juni 2019

